

**ВІДГУК
офіційного опонента
Штейнбука Фелікса Маратовича
на дисертацію Островської Галини Олександровни
«Формування професійної готовності майбутніх учителів
зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників
у загальноосвітній школі»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання
(зарубіжна література)**

Дисертацію Островської Г. О. на тему «Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі» присвячено, либо ж, чи не найбільш традиційній темі у дискурсі уроку літератури взагалі і уроку зарубіжної літератури зокрема. А отже, ця теза із засади має на позір означати, що про актуальність та новизну рецензований роботи можна було б навіть і не згадувати.

Більш того, в моїй особі як в особі офіційного опонента авторка цієї дисертаційної розвідки має ще й опонента, сказати б, запеклого, «ідеологічно» вмотивованого або, точніше, опонента «за покликанням» останньої, оскільки ще з учнівських часів, не говорячи вже про мій майже дводцятирічний досвід роботи у школі вчителем літератури, в мене склалося вкрай суперечливе особисте ставлення до біографій письменників, а надто і до біографічного методу вивчення літературних творів. Внаслідок цього ваш покірний слуга, написавши свого часу посібник з методики викладання зарубіжної літератури в школі, якимсь дивним чином примудрився навіть розмову про особливості вивчення біографій письменників, передусім на вступних уроках, і використання у цьому зв'язку біографічного методу обмежити просторікуваннями про складнощі та протиріччя цієї проблематики на уроках зарубіжної літератури (див. про це: Штейнбук Ф. М. Методика викладання зарубіжної

літератури в школі : навчальний посібник / Ф. М. Штейнбук. – 2-ге вид., випр. та уточн. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – С. 180–181).

Втім причини окресленої проблеми лежать, власне, на поверхні і стосуються того, що, з одного боку, біографії усіх, без винятку, митців будуються на компліментарній основі, а з іншого боку, біографічний метод, будучи, певно, імпліцитно спрямованим на профанацію, як правило, до такої профанації і призводить, зумовлюючи розуміння літературного твору через безпосередню інтерпретацію біографічних фактів.

Отже, «завдання», яке мав «виконати» текст дослідження Островської Г. О. стосовно офіційного опонента у моїй особі, полягало у тому, аби заперечити мій, аж заскарузлий від багаторічного плекання негативний досвід, пов'язаний з вивченням біографій письменників на уроках зарубіжної літератури. Натомість у який спосіб згаданий текст спростував сформульованому щойно виклику, та чи й спростував на загал і йтиметься у подальшому.

Так, формально-офіційно актуальність дослідження – цілком, зрештою, слушно – визначалася авторкою через необхідність «...зміни акцентів у підготовці сучасного вчителя-філолога відповідно до нових завдань національної шкільної літературної освіти» (с. 27–28). Ззовні не свідчила про неабияку оригінальність та новизну і запропонована авторкою концепція дослідження, особливо його провідна ідея, адже у її формулюванні йшлося про «...вивчення біографії письменника на ціннісних засадах...» (с. 29), що, враховуючи евфемістичний штиб цієї фрази, насправді означало вибірково-позитивний, або все той самий компліментарний, кшталт біографічних матеріалів, використовуваних на уроці.

Проте вже у переліку позицій, які характеризували новизну дослідження Островської Г. О., не могла не звернути на себе мою увагу позиція, яка приємно дисонувала із очікуваннями на традиційні підходи і стосувалася того, що у роботі було «розроблено й теоретично

обґрунтовано [курсив авт. – Г. О.] антропоцентричну модель навчання, яка сприяє поглибленню фахових знань та створює можливості якісного наповнення змісту і форми як шкільної літературної освіти, так і професійної підготовки учителів-словесників» (с. 34).

Своєю чергою, розробка антропологічної парадигми продовжилася і на етапі теоретичного аналізу винесеної на дисертаційний розгляд проблематики, у процесі якого авторка роботи не тільки жодним чином не ухилилася від кричущих суперечностей, притаманних проблемі вивчення біографій письменників на уроках літератури (див., наприклад, с. 63, 65, 68, 72, 75, 77–78 тощо), а й завдяки цій дослідницькій – без перебільшення! – сміливості та об’єктивній неупередженості спромоглася у певний момент роботи повернути буцімто традиційну тему в несподівану площину, надавши їй глибокого філософського і, зокрема, антропологічного виміру.

Разом з тим необхідно зазначити, що згаданий поворот у розумінні і трактуванні вивчення біографії письменника у школі став можливим завдяки застосуванню концептного підходу, що дозволив Острівській Г. О. дійти висновків, з якими важко не погодитися і за якими «цінність концептів для дослідження полягає передусім у неможливості під час перекладу замінити їх на інший концепт, а також у втіленні в них споконвічних уявлень та досвіду життя людей». Адже «через них виявляється модальність загального, окремого і особистісного – зрозумілого кожному, незалежно від країни та часу народження» (с. 266). А також вони, тобто концепти, як я змушений додати, виразно корелують із сучасними філософсько-літературознавчими дослідженнями, у тому числі і за моїм авторством (див.: Штейнбук Ф. Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі : [монографія] / Штейнбук Ф. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. – 248 с.)

Отож, скориставшись «...закон[ом] проекції Л. Вітгенштайна, де основою міркувань буде *трикутник модальності* [курсив авт. – Г. О.]» (с. 150), себто такий трикутник, що «...вимагає поєднання трьох видів

інформації: історичної (соціокультурної, національної) у хронотопі конкретної біографії, біографічної (життя письменника) та художньої (авторського твору)» (с. 150–151), авторка дисертації фактично заперечила традиційне уявлення про те, що вивчення біографії письменника радше скидається на, либо на, остаточно ритуалізоване священне дійство, метою якого є, по-перше, виголошення формально-обов'язкового панегірика про невірогідні чини і чудесні подвиги духа письменника ім'ярек, а по-друге, прямолінійний виховний ефект, завдяки якому «той, хто був ніким, стане усім», чи, принаймні, лордом Байроном або ж бодай Шандором П'єтефі.

Натомість у роботі йдеться про те, що, попри традиційні «жертвопринесення» на «вівтар» моральності, запровадження антропологічного дискурсу якщо не елімінує остаточно, то суттєво нівелює етичний контекст, внаслідок чого і справді розмова про буттєві виднокраї особистості митця переводиться на екзистенційний рівень, щонайменше, ще двох осіб – студента-майбутнього вчителя зарубіжної літератури та учня-майбутньої дорослої істоти, хоч, зрозуміло, і не обов'язково майбутнього вчителя зарубіжної літератури.

Чи можна говорити про бездоганність цих інтелектуальних вправ, репрезентованих у рецензованій дисертації? Звісно, ні. Чого, наприклад, тільки вартує більш ніж сумнівна цитація на с. 191 Мелетія Смотрицького, який вважав, що «не віра робить русина русином, поляка поляком, литвина литвином, а народження і кров руська, польська, литовська», і, погоджуючись з яким, авторка посилається на А. Сімпсона та дискусійно стверджує, що «національність існує у психіці людей...» (с. 191)?!

Звісно, якщо підходити до переконань відомого українського письменника-полеміста XVII ст. історично, то у його твердженні, мабуть, і можна знайти певний сенс, але у мене не викликає сумнівів той факт, що обидві максими на сучасному етапі становлять очевидний анахронізм, зумовлений, між іншим, рецидивом буцімто моралізаторської позиції, за

якою, як зазначено словами Н. Соболєвої на с. 203, «моральність – стрижнева основа сенсу життя».

Але навіть якщо це і так, то, по-перше, не надто коректно виглядає за таких обставин критика Б. Шоу, який через відчай внаслідок божевілля Першої світової війни «...запропонує винайти газ, який безболісно буде знищувати людей (що і зроблять фашисти під час Другої світової війни)» (с. 193). Бо звинувачувати цього митця у людиноненависництві і у тому, що він, мовляв, є натхненником нацистів і їхнім несвідомим посіпакою можна винятково з точки зору, так би мовити, моральності моральної, тому що, по-друге, моральність, зумовлена антропологічно, забезпечує більш глибоке розуміння і власних витоків, і власного сенсу, що і дозволяє уникнути подібних анахронізмів. Адже останній різновид моральності є, власне кажучи, категорією не суто етичною, а переважно антропологічною, оскільки вона детермінує та визначає не пристойне поводження у товаристві/суспільстві, а елементарне виживання того ж таки самого товариства/суспільства.

Зрештою, найбільш яскраво суперечливий, сказати б, характер моралізаторської позиції дався взнаки тоді, коли авторка звернулась до християнської проблематики і спочатку ствердила, що «для християнства головна цінність життя – збереження душі (майбутнє), що необхідно врахувати при аналізі творів письменників-християн» (с. 188), а потім запропонувала, за М. Парашевіним, таблицю, у якій порівнювалися «типові особливості віруючих та атеїстів» (с. 259).

Отже, у зв'язку із цим постає ціла низка питань, які у контексті наукової розвідки, вочевидь, взагалі не повинні були б поставати, адже

- «збереження душ» – це хіба психолого-педагогічна чи бодай методична категорія, що належить до компетенції пошукачки ступеня доктора педагогічних наук?

- хто такі письменники-християни – практикуючі чи непрактикуючі віряни? Ті, кого хрестили? Чи ті, хто, як Л. Толстой, постав проти церкви? Чи ті, хто сповідує християнські заповіді, не будучи хрещеними?
- на якій підставі зроблено висновок про те, що серед віруючих – «більше тих, хто за рівність усіх людей», а серед атеїстів – «більше прагнуть багатства» (с. 259)?

Втім ці окремі рецидиви, якими позначилася складність щодо подолання закам'янілых стереотипів, лише додатково, як на мене, підкреслили кваліфікований та професійно переконливий рівень дисертації Островської Г. О., яка на загал спромоглася все ж таки пройти по краю леза між проблемами, зумовленими цілковито компліментарним поданням біографічного матеріалу і профанаційним потенціалом біографічного метода.

Передусім ефективність розробленої авторкою дисертації «системи формування професійної готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії письменників» (с. 34) і покладеної у її основу вже згадуваної вище «антропоцентричної моделі навчання» (с. 34) у суттєвий спосіб позначилася на практичній, тобто на методичній, площині.

Зокрема, величезна кількість матеріалів, представлених у роботі Островської Г. О., яскраво та переконливо свідчить про розмаїття форм та прийомів вивчення біографії письменників, про їхній систематичний характер і про їхню ефективність, що має безпосередній стосунок як до глибини та дієвості вивчення на уроках відповідного матеріалу, так і до тих позитивних наслідків, яких за окреслених методичних обставин зазнають і студенти, чи то пак вчителі зарубіжної літератури, і учні.

Так, «студенти експериментальних груп <...> чітко засвоїли, що на уроках зарубіжної літератури учні мають відкрити для себе цікаву людину, творчу особистість, приклади оригінального художнього мислення, волі, цілеспрямованості, самопожертви» (с. 361). Цьому результату, зокрема, сприяє введення і застосування поняття «домінанта», тому що «домінанта

надає уроку образності, логічної цільності, виконує одночасно і пізнавальну, і естетичну, і виховну роль; розширює межі навчально-виховного процесу та його організації до мистецтва образотворення» (с. 392).

Неабияке значення має і той факт, за яким «авторська методична система має оригінальну основу – дослідження готовності учителя і шкільного вивчення біографії письменника, [а] тому в ній враховано сучасні вимоги до компетентності вчителя», адже «ядро системи – [це] особистість майбутнього вчителя літератури, його інтелектуальна, діяльнісно-вольова та емоційно-ціннісна сфери» (с. 114).

Враховуючи усе це, у мене немає сумнівів, що «наведені показники ефективності і рівнів готовності студентів експериментальних груп переконують у доцільноті розробленої системи, а їхні конспекти та проведені під час педагогічної практики уроки підтверджують правомірність висунутої гіпотези – якість вивчення біографії письменника з учнями безпосередньо залежить від відповідної теоретичної, практичної та мотиваційно-ціннісної підготовки учителя» (с. 433), яку і запропонувала авторка роботи у своєму дослідженні.

Інакше кажучи, до написання Острівською Г. О. рецензованої дисертації педагоги та методисти, – якщо вдатися до парафразу відомої тези Карла Маркса з його ж таки «Тез про Фейербаха», – лише у хаотичний спосіб використовували вивчення біографій письменників на уроках літератури; натомість справа полягає у тому, аби тепер усі вони вдалися до застосування розробленої та експериментально перевіrenoї дисертантою ефективної методичної системи формування готовності студентів до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників.

До цього необхідно також додати, що матеріали дослідження були належним чином апробовано, авторка має необхідну кількість одноосібних публікацій, а зміст автoreферату посутьно і адекватно репрезентує зміст рецензованої розвідки.

Таким чином, є достатньо підстав, аби дійти висновку про те, що дисертація Островської Г. О. відповідає вимогам пп. 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України за № 567 від 24.07.2013 р., а тому авторка роботи заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література).

Доктор філологічних наук, професор
кафедри теорії та історії світової
літератури імені професора В. І. Фесенко
Київського національного
лінгвістичного університету

